

הרב שחר קיהן, ר"מ בישיבת ההסדר 'מאיר-הראל' מודיעין

שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל

הסבר תקנת חכמים על חיוב הטירחה בסעודה ג' ימים לפני החתונה –
תקנה מחייבת או 'המלצה בעלמא'

ראשי פרקים:

- א. הקדמה
- ב. שורשה של תקנת "שקדו"
- ג. תוקפה של התקנה
- ד. תקנת "שקדו" לפני תקנת עזרא ולאחריה
- ה. משמעות הסוגיה לימינו
- ו. תמצות עיקרי השיטות בסוגיה

א. הקדמה

המשנה בתחילת מסכת כתובות¹ קובעת ימים מוגדרים בס צריך להתחתן:

/מתני'/. בתולה נשאת ליום הרביעי, ואלמנה – ליום החמישי; שפעמים בשבת
בתי דינין יושבין בעיירות, ביום השני וביום החמישי, שאם היה לו טענת
בתולים היה משכים לבית דין.

המשנה מגדירה כי יש לישא בתולה דווקא ביום רביעי כיוון שפעמיים בשבוע מתכנס בית
הדין – בימים שני וחמישי, ויש פעמים שאינו מוצא לה בתולים וצריך ללכת לבי"ד מיידית
בכדי שלא תתקדר דעתו ויחליט, חלילה, להמשיך לחיות באיסור².
בהמשך הגמרא³, מבארים חכמים מדוע דווקא ביום רביעי כונסה ולא ביום ראשון, שהרי אף
ביום שני ניתן להשכים לבי"ד!

אמר רב יהודה אמר שמואל: מפני מה אמרו בתולה נשאת ליום הרביעי? שאם
היה לו טענת בתולים היה משכים לב"ד; ותינשא באחד בשבת, שאם היה לו
טענת בתולים היה משכים לבית דין! שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל
שיהא טורח בסעודה שלשה ימים, אחד בשבת ושני בשבת ושלישי בשבת,
וברביעי כונסה.

¹ כתובות ב, א

² ראה רש"י ד"ה: "בשני ובחמישי"

³ כתובות שם

שמואל מסביר שאכן ניתן היה להינשא אף ביום ראשון שהרי למחרת יש ב"ד בעיירות ויכול להשכים לברר את הדין בעת הצורך, אלא שישנה תקנת חכמים שאדם צריך לטרוח ולהכין את צורכי הסעודה לאשתו ג' ימים לפני החתונה, החל מיום ראשון למחרת השבת. אם כן, נותרו יומיים בהם ניתן להתחתן – ימים רביעי וחמישי, וכיוון שבי"ד יושבין בעיירות ביום חמישי – נותר לנושא בתולה להינשא רק ביום רביעי.

ב. שורשה של תקנת "שקדו"

תקנת חכמים זו מעלה מספר נקודות לא ברורות הדורשות מענה:
מהי עניינה של תקנת שקדו?

מדוע תקנו חכמים תקנה כזו שתוחמת את ימי הנישואין ליום אחד בלבד בשבוע? ועוד בעת בה ההגמון דורש לבעול כל כלה טרם ליל כלולותיה, הרי בכך הוא יודע בוודאות מהו היום בו כדאי לו להגיע לעיירה!

בכדי להבין את שורשה של תקנת "שקדו", עלינו בתחילה לנסות ולהבין את צורת החיים באותם הימים.

בתקופת המשנה, מבחינה היסטורית, עלתה קרנה של הנצרות והתפתחה תורתה בענייני הסיגופים מהעולם הזה ובעיקר המושג "נישואים קתוליים", האוסר על האדם לישא יותר מאישה אחת כל חייו, החל להתפשט בעולם. תורת ישראל והתרבות הישראלית בכללותה היתה כ"איפכא מסתברא" לשיטת הנצרות בענייני ההתנזרות מהעולם הזה. על-כן תופעת הגירושין היתה מקובלת בעת הצורך ע"י הממסד הרבני, לאחר כשלון נסיונות השכנת 'שלוש בית' בין בני הזוג.

ייתכן לומר כי באותם הימים רבתה תופעת הגירושין והיכתה אף במקומות בהם ניתן היה לתקן ולשפר את הקשר בין בני הזוג אלא שעקב הקלות שבגירושין עפ"י תורת ישראל לא ניתנה ההזדמנות לכך. עקב כך, תקנו חכמים⁴ את תקנת הכתובה⁵ בכדי לעגן את חיי הנישואין, שייעשו בכובד ראש "שלא תהא קלה בעיניו להוציאה"⁶

אלא מסתבר שתקנה זו לא פתרה את עניין הגירושין, תמיד היתה אפשרות למצוא עילה לגירושין ובכך אף להתחמק מתשלום הכתובה. באותם הימים היו מחכים שניים עשר חודש מעת ברכת האירוסין עד אשר נישא הזוג וחי חיי זוגיות שלמים. בשנה זו אסורה האישה על כל העולם עד אשר יברכו את "ברכת החתנים" ויכניסה לתוך ביתו לשם נישואין. אם הסתבר כי בתקופה זו האישה זינתה תחת ארוסה – אסור להם להמשיך ולחיות יחדיו והיא

⁴ יש לדון האם הכתובה היא מדאורייתא או מדרבנן, אך אף למ"ד דאורייתא הרי הסכום הוא מדרבנן ואכמ"ל.

⁵ כתובות יא, א

⁶ מדברי הגמ' במסכת כתובות פב, ב ניתן לומר כי תקנת הכתובה הינה תקנה קדומה כיוון שהיתה נהוגה עוד זמן רב לפני שמעון בן שטח, אלא הוא זה שהוסיף על תקנת הכתובה המקורית ותיקן שהבעל ישעבד את כל נכסיו לכתובה ובכך לא תהיה קלה בעיניו להוציאה.

יוצאת ללא כתובה! ייתכן כי פתח זה נתן אפשרות לאנשים שנשותיהם לא מצאו חן בעיניהם מיד לאחר נישואיהם להשכים בבוקר לבי"ד ובקלות לומר "פתח פתוח מצאתי" ולדרוש את ביטול הנישואין ללא חובת תשלום הכתובה. בעקבות כך, החליטו חכמים לתקן תקנה נוספת שתסייע לשמר מעט את חיי הנישואין, תקנה בה על הבעל לטרוח ג' ימים בעצמו על הכנת הסעודה לקראת החתונה ובכך יהרהר בשנית האם כדי לו להוציאה מיד לאחר טירחה כה רבה, כדברי הריטב"א⁷:

"ויש בזה תקנת בנות ישראל שלא יעליל עליה בטענת בתולים, שאין אדם טורח בסעודה כל כך בכדי".

לאחר דברים אלו, ניתן להבין יותר את מטרתה של תקנה זו ואת ייחודיותה וחשיבותה על שמירת הבית היהודי.

אלא עדיין לא ברור מדוע דווקא ביום רביעי ולא ביום ראשון לאחר שטרח ג' ימים לפני השבת, ובכך ניתן לפתור במעט את בעיית הבעילה להגמון תחילה, בכך שלא יהיה לו יום קבוע לבוא כפי שמבארת הגמרא בהמשך⁸: "מספיקא לא עקר נפשיה".

ג. תוקפה של התקנה

יש עוד לברר מהי תוקפה של תקנה זו, נפק"מ למקרים בהם יש צורך להינשא דווקא ביום אחר – האם תקנה זו היא בגדר תקנת חכמים שאינה ניתנת לפירצה או שמא התקנה בגדר "המלצה בעלמא" שניתן בעת הצורך לעוקפה?

עפ"י הריטב"א שהבאנו לעיל נראה כי מטרת תקנת "שקדו" הינה בכדי שהבעל יטרח לפני החתונה ובכך האישה לא תהיה קלה בעיניו להוציאה ע"י טענת "פתח פתוח". נראה כי כל אמינותו של הבעל בטענת "פתח פתוח" הינה עקב הסברה שישנה חזקה שאין אדם טורח בסעודה ומפסידה. משמע מכאן, שתקנה זו בעיקרה בשביל הבעל בכדי שיהיה נאמן לומר "פתח פתוח מצאתי", ולפי שיטה זו נראה שאין האישה יכולה למחול על תקנה זו בעת הצורך.

הרשב"א⁹ מסביר אף הוא שאין האישה יכולה למחול לבעלה שלא יטרח ג' ימים:

ומסתברא דאפילו מחלה היא על תקנתה זו ואמרה אי אפשי בתקנת חכמים זו אינו מעלה לה, משום דאע"ג דעיקר תקנתא משום תקנתה נתקנה וכדמשמע מדאמרינן שקדו על תקנת בנות ישראל מ"מ כיון שנתקנה נתקנה, ואיהו נמי ניחא ליה כדי שיהיה שמח עמה ועוד שמיציאתו שם רע בין שכיניו.

⁷ כתובות ב, א ד"ה: "שקדו חכמים על תקנת בנות ישראל שיהא טורח בסעודה"

⁸ כתובות ג, ב

⁹ כתובות ב, א בסוף ד"ה: "ועכשיו ששנינו שקדו"

הרשב"א מבאר שלוש סיבות לאי הגמישות בתקנה זו:

א. חכמים כבר תקנו תקנה ואי אפשר לפרוץ אותה.

ב. התקנה הזו נוחה גם לבעל ולא רק לאישה כיוון שע"י תקנה זו ישמח הבעל עם אשתו שהרי בכך שהוא טורח בשבילה מתחזק השר ביניהם.

ג. כאשר הכלה מוחלת לבעלה יוצא לו שם רע בין שכניו שלא טרח לכבודה. מדברים אלו משמע באופן ברור כי תקנה זו בגדר תקנת חכמים שאינה ניתנת לפירצה כלל!

הר"ן בחידושו דן בסוגיה זו אגב העיסוק בשאלה – מדוע לא מוזכר במשנה טעם תקנת "שקדו":

"ומקשו הכא כי היכי דתני תנא האי טעמא למעוטי שאר ימים ליתני נמי טעמא דשקדו למעוטי אחד בשבת כדאיתא בגמ' וליתני נמי טעמא דאלמנה ביום ה' משום שקדו אי נמי משום ברכה כדאיתא בגמ' [דף ה א] תירצו בזה משום דהני טעמי לא קביעי דהיכי דטריח ליה נשאת באחד בשבת ואדם בטל ולא איכפת ליה בברכה נושא את האלמנה בכל הימים כדמוקמינן בגמ' [שם] מש"ה לא קתני להו"

בדבריו אלו מסביר הר"ן כי היה אפשר לתרץ שהסיבה להעדר טעם "שקדו" מהמשנה כיוון שטעם זה איננו קבוע שהרי אם יטרח ג' ימים לפני שבת – יכולים להינשא ביום ראשון (במקרה שלא איכפת להם לוותר על ברכת הדגים המיוחדת לבעילה ביום חמישי). אלא ממשיך הר"ן:

"ולא נהירא לי דבשלמא אי לא הוה תני דינא שפיר קאמרינן משום דלא קביע לא תני ליה אבל כיון דדינא תני אע"ג דלא קביעא אמאי לא תני ביה טעמא לפיכך נראה לי דתנא מסתים להו סתומי להני טעמי כי היכי דלא ליתני לזלזולי בתקנתא דומיא דמאי דאמרינן בפרק ג' דנדרים (דף כג ב) תנא מסתים לה סתומי כדי שלא ינחגו קלות ראש בנדרים ואת דרשת ליה בפרקא והיינו טעמא דאי מפרסמת מילתא הוה טובא דנסכי באחד בשבת משום דטריח להו"

למסקנה מתרץ הר"ן, שהתנא לא כתב סיבה שבתולה נשאת ביום רביעי בכדי שלא יבואו לזלזל בסיבות, אבל באמת אם אדם יכול לטרוח ג' ימים לפני שבת ניתן להינשא אף ביום ראשון, שהרי ניתן בעת הצורך להשכים ביום שני לבי"ד המצוי בעיירות ביום זה.

הרמב"ן מסביר אף הוא מדוע לא מוזכר במשנה טעם תקנת "שקדו" ומסכם:

"אבל בתולה ודאי עיכובא הוא משום איסורא דחיישינן לאיקרורי דעתא ותקנתא הוא דתקון רבנן ואפי' משום שמדא נמי לא מבטלינן ליה, והיינו

טעמא נמי דלא קתני במתני' מפורש שקדו לכתולה דאי טריח ליה נשאת נמי באחד בשבת ואם יש לו טענת בתולים ישכים לב"ד, אלמא לא קתני אלא טעמא דאיתיה לעולם ולא מחלפא

הרמב"ן מבאר שהמשנה לא כתבה את הטעם לתקנת "שקדו" מפני שזהו טעם חולף ולא קבוע לעולם, שהרי ניתן להינשא אף ביום ראשון בתנאי שיטרח ג' ימים לפני השבת. דברים אלו חזקים אף יותר בדבריו של תוס' כתיבת יד (המובא בשטמ"ק) בעניין הסיבה להבאת 'ברכת הדגים' כטעם נוסף להינשא דווקא ביום רביעי:

"וטעמא דברכה איצטריך להיכא דליכא שקדו כגון היכא דטריח ליה..."

מדברים אלו משמע שאין זו תקנה חזקה אלא בגדר "המלצה בעלמא".

אם כן, ישנן שתי הבנות בעניין תוקפה של תקנת "שקדו":
 א. תקנת חכמים חזקה המחייבת להינשא דווקא ביום רביעי, ואין אפשרות לשנות זאת. בהבנה זו אין האישה יכולה למחול על ימים אלו כלל.
 ב. התקנה בגדר המלצה בעלמא¹⁰ ואם ישנה סיבה כלשהי ניתן להקדים אף ליום ראשון, בתנאי שהבעל יטרח ג' ימים לפני שבת. בהבנה זו נראה כי האישה יכולה למחול על ימים אלו לחלוטין.

ד. תקנת "שקדו" לפני תקנת עזרא ולאחריה

בהמשך מסכת כתובות¹¹ מובאת מימרא בשם רב שמואל בר יצחק:

אמר רב שמואל בר יצחק: לא שנו אלא מתקנת עזרא ואילך, שאין בתי דינין קבועין אלא בשני ובחמישי, אבל קודם תקנת עזרא שבת דינין קבועין בכל יום, אשה נשאת בכל יום.

מדברים אלו משמע שלפני תקנת עזרא לא היה צורך להתחתן דווקא ביום רביעי עקב תקנת "שקדו", שהרי עיקר התקנה שיטרח לחתונה ג' ימים ובזמן שישבו בי"ד בכל יום – היו מתחתנים בכל יום אלא שהיו טורחים ג' ימים לפני החתונה (וכשהיו מתחתנים ביום ראשון היו טורחים ג' ימים לפני שבת).

אם כן, משמע מדברים אלו שכאשר אין את תקנת עזרא ובי"ד יושבים בכל יום – כונסה גם ביום א' וטורח לפני השבת, ואילו כאשר יש את תקנת עזרא שבי"ד יושבים רק בימי שני

¹⁰ אפשר לדמות זאת לדברי הרמב"ם ב'דינא דבר מצרא' (הלכות שכנים יב, ה) שהיא תקנה גמורה אל מול דין העדפת הקרובים בקניית השדה שאינה תקלה גמורה אלא המלצה בעלמא בגדר 'עשות טוב'.

¹¹ כתובות ג, א

וחמישי – קבעו חכמים שכונסה דווקא ביום רביעי. נשאלת השאלה, מדוע לא נאמר גם בתקנת עזרא שאפשר להינשא גם ביום א' ויטרח לפני שבת? מדוע המשנה מחייבת להינשא דווקא ביום ד'?

לקושיה זו ניתן לתת מספר תירוצים:

1. 'ניצול' תקנת עזרא לשם חיזוק תקנת "שקדו" – בעקבות תקנת עזרא חכמים כבר קבעו ימים מסוימים לינשא אישה (רק בימים ראשון ורביעי שיש למחרת ב"ד), אזי הוסיפו הם עוד תיקון לתקנה שיינשאו דווקא ביום רביעי ולא ביום ראשון בכדי לחזק את תקנת "שקדו" שהבעל יטרח ג' ימים הסמוכים לחתונה. אבל לפני התקנה – בעידן שחכמים עדיין לא קבעו ימים כלל – מספיק היה לתקן תקנה כללית שעל הבעל לטרוח ג' ימים לפני החתונה בלי להתערב באיזה ימים יותר ראוי¹². תירוץ זה אפשר ללמוד מדברי הר"ן על הרי"ף בד"ה "בשני ובחמישי" בסוף דבריו.
2. זכיה בברכת הדגים – חכמים רצו לזכות את הזוג בברכת הדגים שבלייל יום חמישי או בברכת האדם שבלייל יום השישי, אלא שאין אפשרות לחייב להתחתן דווקא ביום ד' (ובכך הבעילה בלייל יום ה' בברכת הדגים) או לחייב להתחתן דווקא ביום ה' (ובכך הבעילה בלייל יום ו' בברכת האדם) כיוון שאין זו סיבה מספיק טובה בכדי להגביל את ימי החתונה, שהרי אין אפשרות לחייב אדם להתברך, לכן השתמשו חכמים בתקנת "שקדו" שהיא תקנה חזקה יותר ותקנת עזרא שהיא מצד ב"ד וקבעו דווקא ביום רביעי, כשהסיבה הנסתרת והעמוקה היא דווקא חשיבות הברכה¹³.
3. תיקון נוסף בתוך תקנת "שקדו" כהתפתחותם של תקנות – מטרת תקנה זו באה לתקן קלקול חברתי שנוצר ובתחילה לא ראו חכמים צורך לקבוע ימים מסוימים שדווקא בהם יטרח הבעל אלא נתנו יד חופשית לדבר. אלא שכעבור זמן המשיכו הקלוקלים (ייתכן שהבעל לא היה טורח מספיק והאישה היתה קלה בעיניו להוציאה) ועקב כך החליטו חכמים לעגן בחוק את ג' הימים בהם חייב הבעל לטרוח לכבוד כלתו, כל זאת ללא קשר לקביעת הימים של תקנת עזרא. – לענ"ד סברא זו חותרת יותר לאמת כיוון שישנם מקומות רבים בהם התפתחו תקנות חז"ל בהתאם להצלחתם ולקבלתם ע"י הציבור.

ה. סיכום

נחזור לתחילת דברינו ונסכם את השיטות בנדון:

ישנן שתי הבנות לתקנת "שקדו חכמים" –

1. עניין התקנה כהמלצה בעלמא בכדי שהאיש יטרח בשביל האישה ולכן האישה יכולה למחול על כך ולהינשא ביום אחר.

¹² תירוץ זה אפשר ללמוד מדברי הר"ן על הרי"ף בד"ה "בשני ובחמישי" בסוף דבריו

¹³ הרשב"א לא יסכים לאמירה זו כיוון שהוא סובר במפורש שתקנת בתולה ביום הרביעי לא בגלל הברכה מפני שכתוב רביעי ולא חמישי

2. עניין התקנה דווקא ביום רביעי ובתקווה שאכן האדם יטרח ג' ימים קודם החתונה, וכיוון שתקנת חכמים שיתחתנו דווקא ביום רביעי מעוגנת ב"חוק" אין האישה יכולה למחול.

נראה כי הרשב"א והריטב"א סוברים כהבנה השניה שתקנה הינה תקנה חזקה המעוגנת בחוק. ואילו עפ"י הרמב"ן ותוס' כתיבת יד מובא במפורש שיכול לטרוח גם בימים אחרים ולא דווקא בראשון, שני ושלישי ולהינשא ברביעי, מכאן שהם סוברים כהבנה הראשונה שהתקנה הינה בגדר המלצה ולא דבר מחייב.

לגבי דעת הר"ן – עפ"י ההסבר הראשון בר"ן, נראה לומר שהוא סובר כהבנה השניה שהתקנה מחייבת ולא כהמלצה, וזאת מפני שהר"ן כותב במפורש שטעם תקנת "שקדו" לא נכתבה במפורש במשנה בכדי שהבעלים לא ינשאו בימים אחרים בטענה שטרחו לפני שבת, מכאן שישנה חשיבות לתקנה דווקא בימים אלו.

עפ"י ההסבר השני בר"ן, משמע דווקא כהבנה הראשונה שהתקנה בגדר המלצה בעלמא וזאת כיוון שהוא סובר ש"רביעי דמעלי טפי מאחד בשבת משום שקדו וברכה", מכאן שיש מעלה טובה יותר ביום רביעי מאשר ביום ראשון אך אין זה כחובה אלא כהמלצה טובה.

1. משמעות הסוגיה לימינו

בימינו, נראה כי תקנת "שקדו" כפשוטה איננה רלוונטית כל-כך, וזאת כיוון שהחתן והכלה יחדיו בוחרים אולם חתונות וקייטרינג לטעמים (או לטעם הוריהם...) ואין בהכנת צרכי הסעודה בגדר טרחה לבעל כלל.

יחד עם זאת, נראה כי חכמינו זיכרונם לברכה רצו ללמדנו כלל גדול בחיי הנישואין בפרט ובחיים בכלל – עלינו להשקיע רבות בכדי לזכות בחיבור אמיתי וראוי עם סביבתנו! בכדי להשיג חבר טוב עלינו להשקיע ולתת משלנו ולא לצפות שהקשר יבוא מאליו, וכן לעניין אישה – עלינו להשקיע רבות ולהזדכך בכדי להגיע לחיבור ולאהבה, כאמרתו המפורסמת של הרב דסלר ב"מכתב מאליהו": "לאשר ייתן יאהב", אנו אוהבים את האדם בו אנו משקיעים ולא כפי שנהוג לחשוב שאנו משקיעים במי שאנחנו אוהבים...

כך גם לגבי קניין תורה – בכדי "לקנות" את התורה, בכדי להרגיש את חלקנו בתורה – עלינו להשקיע ולעמול רבות! רק כך נוכל להתחבר בצורה האידיאלית והרצויה אל תורתנו הקדושה.

ז. תמצות עיקרי השיטות בסוגיה

שתי הבנות לתקנת "שקדו חכמים"

תקנה מחייבת - רשב"א, ריטב"א, ר"ן
בהסברו הראשון

המלצה בעלמא - רמב"ן, תוס' כתיבת יד,
ר"ן בהסברו השני

תקנת "שקדו" לפני תקנת עזרא ולאחריה

לפני תקנת עזרא - הותר להינשא בכל יום - כיוון שיכול היה להשכים לבי"ד בכל יום
לאחר תקנת עזרא - הקובעת שבי"ד מצוי בעיירות רק בימים שני וחמישי - הותר להינשא
רק ביום רביעי

מדוע לאחר תקנת עזרא הותר להינשא רק יום רביעי ולא גם ביום ראשון?

שלוש סיבות אפשריות:

- א. ניצול תקנת עזרא לשם חיזוק תקנת "שקדו"
- ב. זכיה בברכת הדגים
- ג. תיקון נוסף בתוך תקנת "שקדו" עקב המשכת הקלוקלים כהתפתחותם של תקנות

